

POGREBNI OBIČAJI U ĐURĐEVCU

Od kad je čovjeka na ovome svijetu, zna se da onaj koji se rodi mora i umrijeti. Smrt je stalna i sveprisutna i svatko je svjestan da će ona doći i sustići ga - nekoga prije, nekoga kasnije. O njoj po najmanje razmišljaju djeca i mladi dok stariji o njoj već dosta znaju i govore pa ipak žive u nadi da će ih ona mimoići još koju godinu. Iako ljudi u staračkim godinama prepričavaju prošlost i sjećaju se mlađih dana, njihova je budućnost u odnosu na prošlost kratka. Ona govori samo o jednom - smrt. Kada će ona nastupiti, nitko to ne zna, ali su je zato znali predvidjeti.

Kada se sova noću oglasila, bio je to znak da će netko u blizini umrijeti, kad se primijetilo da je pala koja zvijezda, smatralo se da je netko umro ili kad je pala ili dogorjela svijeća, ili pijevac ujutro loše zakukurikao. Kad se kukuvača (kukavica) ne bi tri puta za redom oglasila svojim kukanjem, za muškarca na samrti, reklo se npr: *Nepe više Matok v gorice!* Tako se obično govorilo, no nije se smrt u tim slučajevima uvijek i događala. Ljudi su u to jednostavno vjerovali. Znalo se dogoditi da su primili stvarne znakove ili nagovještaje nečije smrti. Evo nekoliko primjera:

"To noć sem se bil nekaj zbudil i nikak nesem mogel zaspati, fort sem se vrtel f poste. Ondar je nekaj tri pota klopilo po obloku. Brže sem skočil na oblok i naluknol se na vulico ali neje bilo nikoga. Potlam sem zaspal. Nekak otprilike za jeno vuro sem se zbudil jel je pak nekaj klopalo. To je došla nevesta povedati da so japa vmrli."

"Cila je vozila gnoja na Kopčico na kobilaj i nazaj dopelala stavico kukruzijna. Dok je kanila iti z drugem vozom, nikak ne mogla kobile spelati z štale jel se neso dale. Komaj jih je zapregla. Dok so došle na Kopčico na breg najempota so skočile i Cila je opala pod kotač. Kobile so eto bile znak da bo stradala pod kole."

"Žena me je poslala k japice kojega smo dorajnuvali naj bom polek nega jel so bili na umoru, a ona da dojde rano potlam zornice kaj me zmeni. Bil sem tak ležal na poste za vratmi kad li sem začul nekakve korake v ganku. Digel sem se glet pogledati što je jel mi je bilo čudno kak to more biti a vrata sem gančena zaklučal. Ne bilo nikoga. Za čas sem pak čul korake i bormeš me je bilo straj pak sem se stisnol i čekal kaj bode. Čul sem korake kak so došli f ižico i stali kraj japičine poste. Vu tom toga so se oni obrnoli od stene prema sim i rekli: "Mama, jel si to ti?" A neso mogli govoriti več par dana. Te čas je nekaj na tavanu klopilo, kagdar bi štakom lupil i više se nikaj ne čulo. Japica so te moment baš vmrli."

Znak smrti nosile su i pojedine žene. Obično su to bile one koje su se bavile kojekakvim copranjem (gatanjem) pa su se ljudi bojali da u kuću ne donese nesreću, odnosno smrt. Bilo kojim načinom su nastojali ne pustiti takvu ženu u kuću.

O smrti se međusobno razgovaralo: *Čovek si nezna ni vuro ni časa; Denes jesi, zutra nesi; Seg a bude a nas nebo; Smrte ne moči vujti i slično.* Stariji su znali reći da bi bilo bolje da ih nema, da je to samo muka i da su samo teret djeci. No, kad bi se smrt približila, nisu tako govorili. U Đurđevcu se za glagol umrijeti kaže *vmrti* (prez. sg. 1. *vmernem*, pl. 3. *vmerno*), a kad netko zaista umre, onda se govori: *Tak je Bog odredil; Tak mu je suđeno; Došel je i on na red; Bog ga je k sebe pozval; Bog ga je k sebe zel; Tak mu je zapisano; Dej mu Bog duše leko; Za par let ni kosti ni mesa kao i niz drugih slič-*

nih uzrečica. Međutim, o nečijoj se smrti i pogrдно govorilo ili se jednostavno ona nekome zazivala: *Otegnol je papke; Prdnol je na roso; Otišel je pod ledino; Otišel je na on svet; Sklopal je s petami; Otišel je na Žičkot;*¹ *Capiknol je; Zabil je dijati; Crkel da Bog da* i slično. Bilo je slučajeva da je netko umro, a da nije imao nikoga koji bi se o njemu brinuo. Za takve se znalo reći da je *crkel kak cucek pod plotom* jer nitko nije bio uz njega u tim zadnjim trenucima, niti se nakon smrti pobrinuo oko pokopa. Kad je pak dijete umrlo, reklo se da *bode jeden anđelek više na nebu*. Događalo se da su se proširile i glasine o nečijoj smrti dok je dotični bio živ. Za toga se smatralo da će dugo poživjeti. Netko je pak znao čekati svoju smrt govoreći da će svakoga časa umrijeti, a u tom iščekivanju prolazili su i dani i godine. U tom slučaju se reklo: *Čekaš kak Batača zemlico.*² O smrti se govorilo i ovo: kad je, recimo, umro neki Štef, a za nekoliko dana i izvjesna Kata, reklo se da je *Štef došel po Kato*, ili *došel je po njo*. Da ima u ovim slučajevima i smiješnih trenutaka, svjedoči nam sljedeća uzrečica: *Z jenem v jamo, z drugem f slamo*. Doslovce je to značilo, da čim bi kakva mlađa udovica pokopala muža, ubrzo bi već drugi muškarac spavao u njezinom krevetu.

SMRTNOST

Osim prirodnom smrću, nekad se umiralo i od danas bezazlenih bolesti za koje tada nije bilo lijeka dok je velik broj mladića stradavao u mnogim ratovima. Obično se umiralo od tuberkuloze, odnosno *kalop-sušice*, kako ju je narod zvao. Zbog brze je smrti i dobila taj naziv. Tuberkuloza je odnosila čak 50% umrlih. Djeca su umirala najčešće u dobi do 4 godine starosti što je bila posljedica životnog standarda i nestručno obavljenog poroda. Od kozica, danas sasvim obične dječje bolesti, također su umirala djeca. Prema školskoj spomenici, tijekom školske godine 1888./9. umrla su tri dječaka, a sljedeće godine 5 djevojčica. Odrasli su umirali, osim tuberkuloze, i od difterije, velikih boginja, dizenterije, ali i od nezgodnih slučajeva, utapljanja, smrtnih povreda na kolima, s konjima, u šumi i slično. Žene su, u najvećem broju slučajeva, umirale u porodu ili od porođajnih posljedica.³ Bilo je i slučajeva kuge koja je 1806. zahvatila Đurđevac i okolicu. Stoga su se župljani zagovorili Blaženoj Djevici Mariji Molvarskoj da će svake godine k njoj hodočastiti iz zahvale za učinjenu milost. Bolesni su se liječili raznim metodama narodne medicine koje su blažim slučajevima davale rezultate, dok je kod ozbiljnijih bolesti uglavnom nastupala smrt. U to je vrijeme bilo mnogih vračara, ali o njihovom djelovanju nije potrebno govoriti, iako su ljudi tražili njihove usluge nadajući se ozdravljenju bolesnika. Prvi liječnici (Feldscherer) počeli su djelovati kad su ih granične vojne vlasti početkom 19. stoljeća rasporedile po kapetanijama. Oni su prvenstveno brinuli o zdravlju časnika, njihovih obitelji i vojnika. Tek nakon toga mogli su liječiti i ostale ako su bili pozvani. Budući da su to bili vojni liječnici, vojsci su usluge pružali besplatno dok su ostali morali plaćati. Nakon razvojačenja u Đurđevcu je djelovao kotarski liječnik koji je ujedno brinuo i o zdravlju na području đurđevačke općine. Iako je ljudima bio nadohvat ruke, rijetko kad su ga zvali. Glavni su razlozi bili nemar, praznovjerje, nadriliječenje i siromaštvo. Ako bi netko obolio, najprije je pomagala koja žena iz kuće, onda susjeda pa druge žene ili vračara. Tek na kraju se tražilo liječnika ne bi li on znao što o toj bolesti. Tada je obično bilo kasno.

1.-3. Pogrebni običaji u Đurđevcu

NASLJEDIVANJE

Krajem 19. stoljeća slabo se marilo za roditelje i rođake ako nije od njih bilo kakve koristi, ako im nisu obećali kakvo nasljedstvo. To je bilo vrijeme raspada i dijeljenja obiteljskih zadruga kad je svatko gledao da ga pripadne čim veći dio da bi mogao zasnovati svoje gospodarstvo. Bez dovoljno je *grunta* to bilo veoma teško. Početkom 20. stoljeća, kada su zadruge uglavnom bile razvrgnute, stvorio se velik broj domaćinstava s po nekoliko rali obradive zemlje od koje se teško živjelo. Obično bi roditelj pred smrt dao da ga uzdržava ono dijete koje je kod kuće. Zauzvrat bi ono naslijedilo njegovu imovinu. Bio je to najmlađi sin dok su oni stariji uglavnom odlazili u *zectvo* (prizetili se kod ženinih roditelja) ili zasnovali zasebno domaćinstvo. Oni bi bili već i prije namireni ako je otac o tome vodio brigu. U suprotnom je došlo do nezadovoljstva, svađa i sudskih tužbi. Ako čovjek ne bi imao nikoga svojega, našao bi nekoga da ga uzdržava. U dosta slučajeva događalo se da je roditelj umro bez ikakve oporuke (*vmrl je brez reči; neje ostavil crno na belo*) pa bi djeca podijelila imovinu po dogovoru ili na sudu jer je rijetko kad netko bio zadovoljan. Zbog toga bi nastale velike svađe pa se znalo o tome raspravljati i prije nego je čovjek pokopan (*joščer mu se neso ni noge ozdenele a vreč se pravdajo*). Tu krivicu su snosili sami pokojnici koji se za života nisu o tome pobrinuli. Uzrok tome je bio nemar, nepoznavanje pravnih propisa, ali i to što je bio običaj da je on bio gazda dok je god bio živ jer, kakav bi bio gazda kad bi svoju zemlju za života podijelio drugima? Gazda je u jednoj kući, već u poznim godinama, kad su sinovi pokrenuli riječ o nasljedstvu, rekao: *Dok sem ja živ bo-de tak, a dok vmernem, kušnite me v rit!*

Ako se gazda odlučio pobrinuti o svojoj imovini, mogao je dati usmenu ili pismenu oporuku i to sa-

mo u stanju potpune svijesti, promišljeno i bez prisile i prevare ili zablude. S pisanjem oporuke uvijek se čekalo jer su mu mogući nasljednici ugađali, ne bi li upravo oni dobili najveći ili najbolji dio. Pismena oporuka sastavljena je po mogućnosti u tajnosti zbog toga da ga mogući nasljednici, ili oni koji su se njima smatrali, ne opsjedaju zbog znatiželje ili kakve zloupotrebe. Zato ju je oporučitelj do same smrti čuvao kod sebe u džepu ili u krevetu u kojem je ležao. Usmena oporuka važila je ako je dana u prisustvu tri muška svjedoka te kasnije prijavljena sucu, u prisutnosti svjedoka koji ju je trebao uvesti u zapisnik. Pismena oporuka, napisana vlastitom rukom i potpisana, smatrala se ispravnom, a ako je netko drugi pisao oporuku (obično kakav umirovljeni pisar koji je znao kako se to radi), opet su trebala tri svjedoka u čijoj se nazočnosti oporučitelj potpisao. Svjedoci su mogli biti svi koji su navršili 18 godina, osim njegove djece, roditelja, braće, potencijalnog nasljednika ili plaćenog sluga koji je eventualno radio u njegovoj kući. Ako oporučitelj nije bio pismen, a takvih je u to doba bilo, također su bila potrebna tri svjedoka. Sadržaj oporuke se tada trebao pred svima pročitati, a kad je oporučitelj potvrdio točnost oporuke, stavio je svoj znak rukom uz koji je jedan od svjedoka trebao napisati njegovo ime i prezime s dodatkom da je on napisao njegove podatke. Na kraju se taj svjedok potpisao kao svjedok oporuke, a isto su učinila i ostala dvojica. U slučaju da je čovjek umro bez oporuke, zakon i sud su određivali kome će što pripasti. Prva nasljedna loza su djeca. Ako pokojnik nije imao djece, njegova imovina prelazila je na polovica na oca, a druga na majku. Ako roditelji nisu bili živi, onda je imovina pripadala pokojnikovoj braći i sestrama, a ako ni oni nisu bili više među živima, prelazila je na njihovo potomstvo. Što se tiče zakonite žene, ona je imala pravo na jednu četvrtinu imovine dok su na ostali dio imali pravo zakoniti nasljednici. Ako takvih nije bilo, žena je dobila cijelu imovinu.⁴

NEKI POGREBNI OBIČAJI IZ 17. I 18. STOLJEĆA

O nekim ranijim pogrebnim običajima možemo saznati iz vizitacijskih izvještaja komarničkog arhiđakona iz kojih se vidi da su još 1680. sva djeca prije smrti bila pokrštena, a bolesnici ispovjedeni i toga se nastojalo pridržavati. 1702. je zabilježeno da se župnik zbog veličine župe i brojnih župljana jednostavno nije mogao odazvati na sve pozive jer nije imao nijednog kapelana koji bi mu bio na ispomoć. Budući da je vojna vlast o svemu odlučivala, njoj se trebao prijaviti svaki smrtni slučaj. Nakon što je vojni liječnik (ako ga nije bilo, onda koji časnik) obavio pregled i utvrdio smrt, dao je kućnom starješini dozvolu za ukop, a kapetanija je izručila smrtovnicu. Sprovod se trebao obaviti dva dana od ustanovljenja smrti. Prema izvještaju iz 1659. župnik je za obavljanje sprovoda dobivao 12 denara, a učitelj koji mu je u pratnji pomagao pjevanjem, 4 denara. Uloga učitelja je bila višestruka. Osim sprovoda, pjevao je i u crkvi na zadušnicama, svirao orgulje, pratio župnika u blagoslivljanju kuća, ministrirao u crkvi radnim danom, učio djecu pjevanje, privatno ih podučavao čitanju, pisanju i računanju, a u nuždi je znao i krstiti. U Đurđevcu je, kada nije bilo posebnog zvonara, obavljao i tu dužnost. Za zvonjenje pokojniku dobivao je 4 denara ako je zvonilo jedno zvono s tri "rožna" (režen - vremenski odsjek kod zvonjenja), a ako su zvonila oba zvana, dobio je dva groša. Uz to mu je još svaka kuća koja je imala *povozno* blago (najmanje dva vola) morala godišnje dati osmi dio vagona žita (7-8 litara). Po želji rodbine, a to su obično bili oni imućniji, *školnik* (učitelj) je na sprovodu za jedan groš pjevao i *plačnu pesem* (žalobna pjesma), a župnik održao dirljiv oproštajni govor (120 denara). Žalobna pjesma ili takozvano "spričavanje", bio je govornopjevni nastup u kojem se učitelj u ime pokojnika opraštao od rodbine. Čak su i stihovi koje je izvodio bili prilagođeni pojed-

nom pokojniku što je pak ovisilo o učiteljevu umijeću sricanja. Evo nekoliko zabilježenih stihova koji su se mogli čuti tridesetih godina prošloga stoljeća:

*Oj, čoveče, dej pogledaj
Ov pretužni, zdeni grob
Ter pomisli da si nikaj
Vreč jedino smrtni rob.*

*Bil ti bogat ili bogec
Pa i vladar sveta tog,
Al' i tebe očekuje
Ova tužna, hladna smrt*

*Zato se vezdar pomolimo
Prede negoli ga ostavimo
Da mu dar i oprošćejne
Od Bogeča isprosimo.⁵*

Za obavljene sprovode izvan Đurđevca sve naknade su bile povišene pa tako i za Brvce. U izvještaju iz 1700. stoji da se prilikom sprovoda na križu nosio *našiti obrisač* (vezeni ručnik od domaćeg platna) koji je darivala pokojnikova obitelj. Darivao se župniku, a svaki treći učitelju. Taj običaj zadržao se do današnjih dana i jedan je od najstarijih običaja koji se uspio sačuvati.

GROBLJE

Nekad su mrtvace pokapali na grobljima koja su se nalazila uglavnom oko crkava, no u Đurđevcu to nije bio slučaj. Prva đurđevačka crkva, koja je bila posvećena Blaženoj Djevici Mariji, nalazila se na mjestu današnje crkve, sagrađena na močvarnom tlu koje ni u kom slučaju nije bilo pogodno za groblje. Jedine moguće lokacije bili su okolni pješčani humci pa je tako jedan od njih izabran za đurđevačko groblje. Ono se nalazilo jugoistočno od župne crkve uz nekadašnju Goričku ulicu (danas Ulica Stjepana Radića), a na samom početku današnje ulice Ivana Đuriševića. Tu su se prvo pokapali pokojnici iz utvrde, a kasnije i iz naselja koje se širilo oko crkve. Groblje se prvi put spominje 1659. u izvještaju komarničkog arhidakona koji je prilikom obilaska župe zapisao da je na groblju sagrađena i kapela sv. Lovre. Prema njoj se groblje zvalo "pri Lovrencu", a buduća ulica koja će kasnije presijecati taj brežuljak, dobila je naziv Lovrenska ulica. U izvještaju iz 1706. stoji da je groblje dobro ograđeno, a 1819. je i obnovljeno. Drugo đurđevačko groblje nalazilo se također na pješčanom brežuljku i to u Malom Brvcu, na mjestu današnje kapele sv. Rozalije. Ono se spominje 1706., kad je tamo bila podignuta kapela u čast sv. Jurja. Na njemu su se pokapali stanovnici Velikog i Malog Brvca.⁶ U vlasništvu kapele postojala je 1700. zaklada pokojnog pukovnika Otona pl. Stumberga, zapovjednika đurđevačke tvrđave (1683.-1685.) koju je namijenio za čitanje zadušnica. Zaklada je imala 180 rajnskih forinti, 19 krajcara i 1 beč (bakreni novac koji se kovao u Beču). Širenjem naselja groblja su postala jednostavno premala, a i s gradnjom kuća došlo se do samih grobljanskih ograda. Inicijativom zdravstvene oblasti i zaslugom župnika Franje Milinkovića kupljeno je zemljište za novo groblje veličine 5 rali. Bio je to također poveći brežuljak zvan Sičkote. Tu se groblje nalazi i danas, a stariji ga zovu *Žičkot*. Blagoslovljeno je 29. lipnja 1826. od strane podarhidakona Ignjata Uzorinca, virovskog župnika. Milinković je dao groblje produljiti, a 1888. je nastojanjem župnika Josipa Banješa i prošireno. Oba stara groblja su s vremenom zapuštena. U Brvcima je i danas kapela sv. Rozalije dok je područje glavnoga groblja davno naseljeno. Jedino kameni križ na raskrižju Đuriševićeve i Karlovčanove ulice podsjeća na staro đurđevačko groblje. Na najvišem dijelu današnjega groblja pokapani su oni najimućniji koji su podizali i nadgrobne spomenike. Ostali su pokapani na nižim dijelovima, a Romi, novorođenčad ili kakav skitnica, *pod plotom* (uz grobljansku ogradu). U Đurđevcu je postojalo i židovsko groblje jer je poslije razvojačenja pa do početka drugoga svjetskog rata u

njemu obitavalo petnaestak do dvadeset židovskih obitelji. Nalazilo se na području današnjega romskog naselja Stiska.

PRIPREMA ZA SMRT

Stariji su ljudi, kad su došli u pozne godine ili ako ih je shrvala bolest, počeli voditi brigu o svojoj smrti, odnosno smrti svojih ukućana. Žene su bile te koje su o tome više *brigovala* pa bi starcu, ako to već on sam nije učinio, pripremile odjeću i sve ono što je bilo potrebno za smrt. Dakako da je tu riječ i o novcu koji je bio potreban za ukop. Bila je to briga zadružnog starješine, a kasnije kućedomaćina, gazde. Pred samu smrt trebalo se, kako narod kaže, pobrinuti za tijelo, dušu i oporuku. O oporuci i brizi za tijelo smo već govorili. Još se samo trebalo pobrinuti za dušu. Nastojalo se, ako je ikako bilo moguće, da se umirući prije smrti ispovjedi i primi posljednju pomast. Svećenika je uglavnom tražio sam bolesnik, ako je bio pri zdravoj pameti, u suprotnom, o tome se pobrinuo netko od ukućana. Bilo je i onih koji su negodovali, tvrdeći da oni nisu grješni i da im ispovijed ne treba. Bolesnog ili nemoćnog pripravilo se za njegov dolazak, a u sobi u kojoj je ležao, pripremio se stol s čistim bijelim stolnjakom, dvije svijeće, čašom svete vode (posvećene vode) i grančicom kakvog zimzelena, *cimpreze* ili *fušpana* (čempresa ili šimšira). Ako je čovjek bio pri svijesti ispovjedio se, a ako ne, onda je primio samo posljednju pomast. Kod davanja tog sakramenta bili su prisutni i ostali ukućani i zajedno molili. Za ovu uslugu svećenik nije tražio nikakvu plaću, osim ako mu je ukućani nisu dali.

Bolesnik ili nemoćnik ležao je u svom krevetu, a budući da su nekad zadružne kuće imale *veliko ižo* (prednju veliku sobu), tu su spavali i svi ostali članovi zadruge. Početkom prošloga stoljeća takvoga bi obično smjestili u koju manju sobu. O njemu je uvijek brinula barem jedna žena. Članovi rodbine, kumovi, susjedi i poznanici nastojali su ga posjetiti da ga vide, ohrabre ili podrže, a neki da ga vide i iz čiste znatiželje. Znalo je doći ljudi sa svakakvim namjerama koji su tražili da razgovor obave i nasamo. Pogotovo ako je u pitanju bila oporuka. Nastojali su da se čovjeku ništa ne govori o smrti i njegovom izgledu kako bi što manje o tome mislio, već se razgovaralo o nečemu drugom. Nakon obavljena razgovora posjetitelji su ukućanima, u svojoj obitelji ili gdje drugdje govorili o bolesniku: *Joči so mu v glavo otišle; Nos mu se je zašpinčil; Ves je prebledel; Betežen je kak zemla; Žot je kak vojsek; Zden je kak kača; Leži kak snop i nikam nemre; Del se je na hrženo betvo; Del se je pod nikaj; Suv je kodar mu je žena rit spila; Više neje pri zdrave pamete; Zgledi kak zdeloprač; Drže ga neduvi; Tere ga zemlica* i drugo. Ovakve riječi neki su znali reći i samom bolesniku, pogotovo ako su imali kakve zle namjere prema njemu. Ako je s nekim prije bio posvađan ili nisu razgovarali, mogao ga je bolesnik pozvati da se pomire. Na to se ovaj trebao odazvati jer se smatralo da mu je to dužnost.

SMRT I OPLAKIVANJE POKOJNIKA

U večernjim satima ukućani su molili, pogotovo ako je čovjek bio na samrti, a netko bi s njime bdio cijelu noć. Zato je uvijek bio pripremljen *dupler* (svijeća) koji se u času smrti trebao čovjeku zapaljen staviti u šaku kao i posvećena voda kojom se on u pokojnikovoj ruci poškropio. Ako to nije obavljeno baš taj tren, vrijedilo je i neposredno nakon smrti. Bila je potrebna posvećena svijeća koja se svetila na blagdan Svijećnice, no mogla je poslužiti i obična. Za čovjeka koji je umro bez svijeće rek-

lo se da je *vreknen* (urekнут) pa se zbog toga i nastojalo da umre sa svijećom. Onima koji su umrli iznenadnom smrću, dakle bez takvoga obreda, zamjeralo se jer su smatrali da ga je smrt *zvarala* (prevarila). Nakon smrti su sve žene u kući trebale obući crnu odjeću, no zbog brige oko pokojnika, za prvu ruku stavile su samo na glavu *crnoga ropca* (crni rubac). Tek kad je ovaj bio obučen, presvukle su ostalu odjeću.

Iza toga je trebalo pokojnika oprati i obući. Odjeća u kojoj je umro morala se spaliti. To su radili oni koji su to htjeli i mogli ili pak bili prije za to određeni od strane samoga pokojnika. Pranje i oblačenje se nekad obavljalo na podu, a kasnije na podu, ali na prostrtom *belom vilanu* (bijeloj plahti). Starci su uvijek rekli da se *mrtvik mora deti vroč na zemlo da ga ona povleče*, vjerojatno prema onoj kako je čovjek nastao od zemlje pa zemlji i pripada. Pokojnik se ovlaš oprao krpom ili ručnikom. Vođa, kojom je opran, trebala se baciti na dvorište na onaj dio po kojem se ne hoda. Muškoga se moralo obavezno obrijati jer je brada mogla narasti i nakon smrti, a upotrijebljena britva se bacala. Ženi se smotala kosa i na glavu stavio rubac. Gaće joj se nisu oblačile jer ih žene nekad i nisu nosile, već joj se obukla jedna, dvije pa čak i tri *pocuknenke* (podsuknje), *suknja*, *fortun* (pregača), *košula* (potkošulja), *bluza*, a *zimi* i *bavel* (veliki rubac od sukna kojim se pokrivala glava i tijelo) ili *vojenak* (vuneni rubac). Sva odjeća bila je od domaćega platna i *počarbana* tamnim bojama (plava, crna), prema starosti žene. Pojavom industrijskoga tekstila promijenila se i odjeća. U tom slučaju sva je odjeća bila kupovna, tamne ili crne boje, dok je *suknja* bila *nafaldana* (naborana, plisirana). Muškarčeva je odjeća također bila od domaćega platna: *robača* (košulja), *široke gaće* (hlače do nogavica) te *kožavec* (kožuh) ili *lajbec* (prsluk). Na noge su mu se mogli staviti i opanci ako već prije nisu bili ostavljeni nekome od ukućana da ih nosi. Po želji, također i šešir koji se stavio na prsa. Kao i kod žene, muškarcu se kasnije oblačila bijela košulja, tamne hlače i kaput. Na noge su im se obuvale čarape. Riječ je o odjeći u kojoj se vjenčao i odlazio u crkvu. Djeci do 7 godina starosti, odnosno do polaska u školu, oblačila se *hajla* (haljetak od domaćega platna). Starijoj djeci oblačena je bijela odjeća, neobojena, ista onakva kakva bi im se obukla za dodjelu sakramenta sv. Pričesti. Momci i djevojke su bili obučeni kao i odrasli, samo što je i njihova odjeća bila od domaćega bijelog platna. Kasnije je zamijenjena kupovnom bijelom. Ženskoj djeci i djevojkama oduvijek su na glavu stavljali bijeli vjenčić od cvijeća, kasnije je on bio kupovni i stavljao se na *šlajer* (veo od tila). Muškoj djeci se također stavljao vjenčić, a svima na prsa *kitica* (grančica ružmarina). Ako je umrlo novorođenče ili pak ono staro tek nekoliko mjeseci, otac ga je stavio u mali lijes koji bi sam napravio te ga sam odnio na groblje i pokopao.

S obzirom na doba dana, smrtni slučaj se trebao čim prije prijaviti kod liječnika i župnika. Pokojnika je mogao pregledati i mrtvozornik, no liječnik je bio taj koji je dao dozvolu za ukop koji je trebao obaviti nakon dva dana. Vrijeme održavanja sprovoda odredio bi župnik. Ljeti je to bilo u predvečerje, tako da svećenik stigne na večernju misu, a *zimi* u rano poslijepodne jer je brzo padao mrak. Glas o nečijoj smrti brzo se širio pa bi dobar dio mještana znao tko je umro. Ostali bi se raspitali kad bi čuli zvonjavu za pokojnika. Netko iz pokojnikove kuće trebao je obavijestiti užu rodbinu, a onu daljnju, kao i rodbinu na *konaku*, starije dijete koje je za to bilo određeno. Bio je to nimalo ugodan zadatak za djecu jer je trebalo prevaliti dalek put, naravno, pješice.

Već prilikom oblačenja pokojniku su zatvorili oči, a ako je bio otvorenih usta, onda se donja čeljust stisnula i svezala komadom bijelog platna oko glave, a sve to s ciljem da pokojnik ne može gledati ili koga zvati ako ga kojim slučajem uznemiri kakva *coprnica*. Običaj je bio da su se, isto komadom bijeloga platna, svezale i noge oko stopala jer se vjerovalo da pokojnik u tom slučaju ne bi mogao

pobjeći. Tako obučen i pripremljen, ležao je na podu sve dotle dok se nije pripremio *les* (lijes, mrtvački kovčeg). On se kupovao od stolara koji su ih znali izrađivati. Oni koji nisu imali novaca, pravili su ga sami ako su znali, a izgledao je poput kakve kutije, sklepan od običnih dasaka. Shodno prema visini i težini pokojnika, stolari su ih izrađivali i po mjeri. Isto tako se s lijesom uzimao i *debeli križ* (nadgrobni križ). U takav lijes stavilo se *obljine* (blanjevina, oblovina) koja se prekrila bijelim platnom, a na uzglavlje bijeli jastučić. Tada se pokojnik položio u lijes. Ruke su mu već prije bile sklopljene i u njih stavljena njegova *knjižica* (molitvenik), ispod nje *ropčec* (maramica) i *čislo* (krunica). Neki su znali na prsa pokojnika staviti i nekoliko *kipicov* (svetih sličica), a na noge i cvijeće. Lijes se stavio na *klop* (veća klupa) ili dva *štokrla* (stolica bez naslona), a ponekad i na *lojtro* (ljestve), u prednjoj velikoj sobi između dva prozora, točno ispod velikoga ogledala. Ono se moralo pokriti bijelim stolnjakom već nakon njegove smrti da se pokojnik ne *gledi vu jnega*, a isto tako je trebalo zaustaviti sve ure u kući. Ispod lijesa stavila se *strugajna* (drvena izdubljena posuda za umivanje) s vodom da *potegne dujo* (preuzme miris) koji bi se mogao osjetiti u sobi. Svi kreveti prekrili su se z *vilani* (s plahutama), a ako je soba bila mala, pojedini ormari i škrinje su se morali iznijeti van. U sobi se nije smjelo ložiti, ni otvarati prozore. S obje strane lijesa postavile bi se stolice, a ako ih nije bilo dovoljno, između dva *štokrla* stavili bi dulju dasku. Daske su se pokrile z *gujnom* (tepih tkan od ostataka tkanina i krpa). Gorjelo je nekoliko svijeća, a nekad je bila upaljena *čmrga* ili *leščerba* (obično kakva glinena posuda s drškom u kojoj je bilo ulje ili loj sa stijenjom). Umjesto posude mogla je koristiti i *skopana* (izdubljena) repa. Sve vrijeme ležanja pokojnika, u kući se nije ništa radilo, osim poslova oko stoke. Uvečer, kad se smračilo, počelo bi *verestuvajne*, odnosno bdijenje uz pokojnika. Ukućani i svi koji bi došli *verestuvat*, posjedali bi i molili za njegovu dušu. Obično je jedna žena molila krunicu ili druge molitve, a ostali bi je pratili. Prije su žene znale i *narekati* (naricati), žena za mužem ili kćeri za ocem. Ovisilo je to o njihovom umijeću izmišljanja riječi. Taj je običaj u Đurđevcu nestao davno. Kad se nije molilo, potiho se razgovaralo o pokojniku. Negdje bi se muškarci skupili u kuhinji i tamo razgovarali pa čak i kartali. Nerijetko bi se i posvađali zbog nasljedstva. Onaj koji bi došao pogledati pokojnika, kleknuo bi pred lijesom i rekao - *Saka duša Boga fali*, a zatim izmolio "Oče naš". Nakon toga je ustao i blagoslovio pokojnika. U tu svrhu, na *štokrlu* uz lijes, stajala bi čaša posvećene vode i grančica zelenila. Uzeo bi grančicu iz čaše i poškropio ga znakom križa. Nekad se sućut nije iskazivala. Nad pokojnikom je bdjela rodbina, kumovi, susjedi, prijatelji, školski vršnjaci pa i *međaši* u polju ili vinogradu. *Međaši* su svoj dolazak ovako objašnjavali: *Bili smo si dobro; Navek smo si bili lepo; Navek se je štel z menom pomeniti* i slično. *Verestuvajne* bi trajalo najkasnije do pola noći. Ako ga od rodbine netko nije došao pogledati, bila je to uvreda za kućedomaćina. Pokojnik nikad nije smio biti sam pa je uz njega uvijek bdjelo dvoje. Ostali ukućani bi tada legli na spavanje, bez obzira je li to bilo u istoj sobi gdje je ležao i on. U većini slučajeva je tako i bilo.

POGREBNA POVORKA

Prije sprovoda uz lijes bi bila samo najbliža rodbina, a tom se prilikom molilo kao i kod *verestuvajna*. Tada bi i drugi, a obično su to bili oni koji su došli na sprovod, ušli u kuću pogledati pokojnika, nešto izmolili za njegovu dušu te izašli da oslobode mjesto drugima. Našlo se tu i žena koje nisu došle s tom nakanom, već iz čiste znatiželje. Tako je trajalo sve do svećenikova dolaska. Ako je pokojnikova kuća bila blizu *farofa* (župni dvor), svećenik je došao pješice, a ako je bila udaljenija, netko je bio zadužen da ga doveze kolima, ali isto tako i da ga vrati s groblja natrag. Čim bi stigao, odre-

deni je muškarac stavio čašu s vodom u lijes, razvezao pokojniku noge te ga pokrio *tentujom* (til) ili kojim drugim pokrovom kojega je na sredini razderao. Vjerovalo se da se mrtvome time omogućilo disanje, a noge mu se razvezale da ne skače dok *bo delal pokoro koju mu Bog bo dal*. Čaša pak, koja ne bi bila stavljena u lijes, obično se kasnije znala polupati. Potom je stavio poklopac i zabio ga čavlima (obično dva komada). Lijes se iznio iz kuće i stavio opet na dva *štokrla* postavljena pred ulaznim vratima. Nosili su ga tako da se kroz vrata prvo išlo sa stražnjim dijelom (tamo gdje su mrtvome noge) tako da bio on mogao, kako se vjerovalo, gledati kamo ide. U dvorištu, gdje su se svi okupili, svećenik je obavio svoj obred, nakon kojeg se lijes stavljao na zaprežna kola i vozio prema groblju. One obitelji koje su si mogle priuštiti *paradneši* (svečaniji) sprovod, pokojnika su dale voziti u mrtvačkim kolima. Svi ostali išli bi pješice u povorci ako je sprovod bio u Đurđevcu, a ako je pokojnik bio iz Severovaca, Grkina ili *đurđevečki konakov*⁷, onda su se svi vozili kolima do groblja u Đurđevcu.

Na čelu pogrebne povorke išla su djeca koja su nosila križeve. Prvi je išao *debeli križ* na kojem je bio privezan već spomenuti *obrisač* (ručnik). Iza njega su bila tri veća, tanja križa na kojima su bili privezani bijeli *ropčeci* (maramice). Umjesto maramica stavljali su se i bijeli *tibetici* (rupci od tibeta) i to samo ako je pokojnik bio momak ili djevojka. Uz njih su se stavljale bijele kitice kao i mladencima u svatovima. Četiri dječaka za nošenje križeva odredio bi netko iz pokojnikove kuće. Uglavnom su to bila djeca iz susjedstva. Zbog novčane su se nagrade djeca znala i posvađati jer su se neki i sami nastojali ponuditi za nošenje križa. Iza križeva su hodali muškarci, zatim svećenik koji je putem pjevao pa kola s lijesom, a iza kola rodbina i ostale žene. Rodbina je bila poredana po već uhodanom redosljedju, već prema tome tko je umro. Ako je umro roditelj, prvo su bili sinovi i kćeri s drugim roditeljem dok su snahe i zetovi išli iza njih. Slijedila su pokojnikova braća i sestre i tako redom po rodbinskoj ljestvici. Znalo se dogoditi da neki iz rodbine ne bi ni došli na sprovod ako nisu bili oporukom namireni onoliko koliko su smatrali da treba. Nakon odlaska sprovoda iz kuće, povjerljiva žena iz šire obitelji ili iz susjedstva ostala bi u kući te otvorila prozore da se soba prozračí, a mahanjem raširenom, plahtom tjerala ustajali zrak iz sobe. Potom je posvećenom vodom pošćropila sobu, hodnik i stube, dakle prostorije u kojima je pokojnik ležao i kojim su ga iznosili. Takva osoba je čuvala i malu djecu koja su odmah bila odstranjena jer se nastojalo da djeca ne vide mrtvaca. Djeca su tih par dana bila u njezinoj kući, a dovezla ih je poslije sprovoda na karmine kad je u njihovoj kući bilo sve kao i prije. Ta njezina obaveza bila je čvrsta ulaznica za karmine, budući da se tamo dobro jelo i pilo, a to nije moglo svakoga zapasti. Pogrebna povorka nije do groblja išla najkraćim putem, već glavnom ulicom tako da su ostali izašli i pogledali povorku ili su ju pratili s prozora ili iza zavjese. Takvi znatiželjnici su gledali tko je na sprovodu, tko je bliže kolima, plaću li se iskreno ili radi reda. Ako je povorka bila dugačka, rekli bi, na primjer: *Janton je imal lepoga sprevoda!*

UKOP

Pokojnika se kolima dovezlo do samoga groba ili koliko se najbliže moglo. Tada je lijes na *trajlaj* (nosilja) prinesen grobu. Kasnije, kad je sagrađena ograda, povorka je zastala pred glavnim ulazom, lijes se stavio na već pripremljena nosila te bi ga nakon kraće svećenikove besjede četvorica muškaraca nosila do groba. Tu bi pred svećenika zaboli u iskopanu zemlju jedan od onih triju križeva kojim će blagosloviti grob. Na kraju obreda, već pripremljenom motikom, svećenik je u raku bacio grumen zemlje govoreći: "Sjeti se čovječe da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti." Ostali su također ru-

kom bacili malo zemlje prije je poljubivši. Nakon pogrebnog obreda ljudi su se počeli razilaziti, osim uže rodbine, a *jamar* (grobar) bi počeo sa zatrpavanjem. Kad je završio, napravio je humak i postavio križ. Na grob se nije stavljalo ništa, osim cvijeća ako ga je netko donio. Nakon toga slijedio je "Oče naš". Pogrebna misa, odnosno rekvijem, služena je odmah u grobljanskoj kapeli. Poslije mise se išlo na karmine, oni koji su bili pozvani. One su, kao jedan od starih običaja, odavno nestale. Ostala je samo uzrečica: *Jel si zel žlico se bom?* (onaj koji nije uzeo žlicu od kuće, nije imao čime jesti jer nekad u kući nije bilo žlica za toliki broj ljudi) Kao znak žaljenja za pokojnim mužem ili djetetom žene su 3-4 godine nosile crnu odjeću. Taj običaj muškarci nisu prakticirali. Na godišnjicu smrti ili za imendan pokojnika dala se služiti sv. misa. U svatove, ako su bili pozvani, nisu išli, niti se u kući duže vrijeme na bilo koji način veselilo ili pjevalo. Pokojnikova se odjeća podijelila u kući, a ako ne, dala se drugima koji su je htjeli uzeti.

SVEČANI SPROVOD

Za svečaniji sprovod bili su zaduženi obrtnici, odnosno tri obrtničke zadruge koje su djelovale u Đurđevcu. One su nasljednice nekadašnjih graničarskih cehova, a obavljanje sprovoda i novčano pomaćanje svojih članova bile su jedine njihove zadaće budući da su svoj ekonomski značaj izgubile nakon ukinuća Vojne granice. Obrtnici su u početku obavljali ukop svojih članova i članova njihovih obitelji, a kasnije i drugih koji su si takav sprovod mogli priuštiti, no, takvih je u drugoj polovici 19. stoljeća bilo veoma malo. Kasnije se broj nezadružnih sprovoda povećao, kao i prihod u blagajni pa je zadruga mogla više sredstava uložiti za skrb svojih članova (pogrebna pripomoć, manje kreditne pozajmice, pomoć za stradale u požaru i sl.). Stoga je prijedlog člana Martina Mirovića na glavnoj skupštini Prve obrtničke zadruge 1. siječnja 1913. da se sprovodi obustave za nečlanove bio u suprotnosti s radom i pravilima zadruge. Nije ni čudo da je njegov prijedlog jednoglasno odbijen, a on dobio i ukor. Isprva su obrtnici pokojnika nosili sve do groblja za što je trebalo više ljudi koji su se putem izmjenjivali. Kasnije su se koristila mrtvačka kola. O svemu se brinuo odbor za mrtvačka kola koji se sastojao od šest članova (svaka zadruga po dva), zajedno s rukovodstvima svih triju zadruga. Sjedište odbora bilo je kod predsjednika odbora, odnosno u njegovoj kući. Prihod se dijelio na tri jednaka dijela, a isto tako je bilo i kod plaćanja održavanja i popravaka kola. U cijenu je ulazila vozarina, naknada za zapovjedonošu i svečana oprema, a kasnije i uniformirani zadrugari koji su nosili lijes do groba i polagali ga u nj. Od vozarine se plaćao vozar i svijeća za pokojnika. Svaka je zadruga imala i svojega vozara koji je bio dužan kola oprati i očistiti. Bio je dužan s kolima doći na vrijeme, a ako je bio spriječen, trebao je naći zamjenu. Pravo vozarine za vanjske sprovode davalo se na dražbu u općinski ured. Jedan od četiriju dražbenih zapisnika davao se poduzetniku koji je trebao o novim cijenama obavijestiti sva sela na području kotara. U Đurđevcu je takav cjenik bio izvršen ispred općinskog poglavarstva. Na primjer, 1904. je na odborskoj sjednici zaključeno da vozar Mijo Jozek nije zadovoljan svojom plaćom pa je odlučeno da se napravi javna dražba i odabere novi vozar. 20. veljače je izabran novi vozar koji je preuzeo posao. Zapovjedonošin (svake godine zadruga je birala po dvojicu) je zadatak bio obavijestiti sve zadrugare određene za sprovode te ujedno nositi svečanu crnu zastavu na samom sprovodu i za vrijeme mise zadušnice. Na vrhu te zastave bio je drveni križ s *puketami* i *panklini* (kitice s ukrasnom trakom), a nosila se o ramenu na kožnom remenu. Za neposluh je kažnjen pismenim ukorom, opomenom ili globom, a od 1912. zbog toga je izgubio i pravo na polovicu posmrtno pripomoći koju je dobivala supruga u slučaju njegove smrti ili

pak on za pokojnu suprugu. Zapovijed je prije dobio ispisanu na drvenoj pločici (kasnije na papiru) koju je trebao odnijeti i pokazati tim članovima. Od 1902. mrtvačka kola su se mogla i iznajmiti i to u sjedištu odbora. Nakon plaćanja stranka bi dobila potvrdu s ispisanim datumom i žigom Prve obrtničke zadruge s kojom je išla kod *Jamara* koji je kola izdavao. Eventualnu štetu svaki korisnik je trebao namiriti odboru. Na kraju godine zadruga je plaćala župniku, zvonaru i *Jamaru* za sprovode svojih članova koji su umrli te godine. Jamar je često puta znao tiskati mijeh na orguljama u crkvi kod misa zadušnica. Iste te godine cijena iznajmljivanja kola u Đurđevcu je bila 6 kruna, ali ako je obitelj pokojnika bila imućnija, mogla je biti i dvostruko veća. Usluge s kolima davane su i u obližnjim mjestima: u Bjelovar za 13 kruna, Kozarevac 12, Koprivnicu 12, Plavšinc, Pitomaču i Ferdinando-
vac po 10, a u bližnja sela 8 kruna.

Kola su se najvjerojatnije počela koristiti krajem 18. st. jer su 1847. nabavljena nova za koja je svaka zadruga dala oko 50 forinti. Zbog sve veće uporabe, ali i zbog starosti, nužni su bili određeni popravci pa je odbor bio prinuđen obznaniti dražbene uvjete za popravak. Evo kako su zapisani u zapisničkoj knjizi:

JEFTIMBENI UVJETI ZA POPRAVAK KOLAH

Kolarski posao: 4 nova kotača, 2 šajbenštekline, perečnica i popravak koša, ciena 36 kruna.

Kovački posao: 4 nova kotača okovati sa četiri nove šinje, rinki stari, osovine okružiti, 4 nove puške napraviti i prvog podela sparati i okovati i sve gvinte na šarafe i mutere popraviti i ine još nepoznate popravke, a potrebno željezo i lopare za puške mora zakupnik kupiti koj preuzme, a stare 4 šinje i 4 puške predati natrag zadrugam koje će iste prodati, ciena 48 kruna. *Remenarija i tapacerija*: lagiranje i farbanje, 4 nova remena i svi novi gurti, frandje i kvaclini, lagiranje crno sa bielimi štrihi, ciena 96 kruna. *Ukupni iznos* 210 kruna.

Pofalba se ima obaviti kroz tri vještaka, 6 odbornika i tri predsjednika sporazumno od svake zadruge jednako, i to kolarija i kovačija prije farbanja, a lagiranje i farbanje itd. od remenarije kada bude gotovo, i onda se izplati sve čim bude gotova kolarija i kovačija, a remenarija dok bude posve gotovo i pofarbano, uz biljegovanu namiru svaki put kod druge obrtne zadruge u Gjurgjevcu sa sjedištem kod G. Martina Pintara uz potpis svih vještaka, odbornika i predsjednika gore navedenih.

Dana 4. svibnja 1902. obavljena je jeftimba po predsjedniku *Štefan Koren* Kola su se nakon obavljenog popravka koristila sve do 1929. kada je na glavnoj skupštini opet podnesen prijedlog za renoviranje. Skupština se odlučila za nužne popravke i obnovu, ali, ako bi trošak bio veći nego što imaju gotovine, popravci bi bili odgođeni za iduću godinu. Na kraju je svejedno odlučeno da se kupe nova kola, budući da su postojeća već dosta stara, tako da se popravak ipak ne bi isplatio. Nova su koštala 6.000 dinara (svaka zadruga po 2.000 din.), no tu je svotu bilo teško namiriti jer su Druga i Treća zadruga dosta loše stajale s novcima, dok je stanje u blagajni Prve bilo nešto bolje. Stara kola su prodana za 369 dinara, a svakoj zadruzi je, već prema dogovoru, pripala trećina svote što je bilo veoma malo. Prva obrtnička zadruga iskoristila je svojih 1.408 dinara koje je imala u Prvoj hrvatskoj štedionici, a gotovinu, koju je čuvao predsjednik Mijo Miholek u staroj cehovskoj škrinji, morali su ostaviti za normalno poslovanje. Bilo je tu i oko 1.000 dinara koji su bili posuđeni kod zadrugara uz određenu kamatu, no na taj se novac nije moglo računati. Nedostatak novca primorao je Prvu obrtničku zadrugu da sama krene u financiranje pa je bila prinuđena posuditi 4.122 dinara od seljačke zadruge koje je vratila zajedno s kamatama do kraja 1936. Glavni pos-

troj kola kupljen je u Beču, kovački dio posla napravljen u Koprivnici dok je drvene poslove obavio Vjekoslav Hloušek iz Đurđevca. Spomenuta kola bila su u uporabi i poslije drugoga svjetskog rata, odnosno do izgradnje mrtvačnice na mjesnom groblju. Ostala su sačuvana do današnjeg dana kod Ivana Furdića u Đurđevcu (Bana Jelačića 125), ali u dosta lošem stanju. Od 1938. nalazila su se kod predsjednika Prve obrtne zadruge Mije Miholeka čiji je sin Mijo ml. te godine primljen u zadrugu uz oprost upisnine i članarine, pod uvjetom da ih vozi, čisti i održava. Kola su vukli njegovi konji pa je zbog toga uvijek trebao imati dobre i mirne konje kojima ne bi palo na pamet kretati u kas jer se pogrebna povorka polako kretala kao što to i priliči. Ostala konjska oprema kao što su *hami* (amovi) i sukneni pokrivači bila je u vlasništvu zadruga. U nju su spadale i ukrasne perjanice koje su konji nosili na glavi, utaknute u *oglav* (dio opreme za vuču koji konj nosi na glavi). Cjenik prijevoza pokojnika. Za okolna mjesta 1930. bio je sljedeći: Bjelovar i Koprivnica 150 dinara, Novigrad i Pitomača 100, Ferdinandovac i Kloštar 80, Virje i Šemovci 70, a Kalinovac, Čepelovac i Budrovac po 50 din. Osim davanja usluga kolima, već unaprijed određeni članovi triju zadruga sudjelovali su u pogrebnoj povorci s cehovskim crvenim zastavama koje su nosili zapovjedonoše. Svaka je bila ukrašena s jedne strane likom sveca zaštitnika (Prva obrt. zadruga - sv. Florijan), a čuvale su se u crkvi zajedno s crnom pogrebnom zastavom koju su također morali nositi. Bilo je tu i šest velikih voštanih svijećalampaša, takozvanih *facigeai* i to, od svake zadruge po tri. Takva pogrebna svita sudjelovala je i na misi zadušnici za pokojnika. Podvorba s *facigerima* bila je obustavljena samo tijekom prvoga svjetskog rata zbog velike cijene voska. Sasvim je prekinuta krajem tridesetih godina. Svi su u povorci hodali na počasnom mjestu, ispred župnika. Uglavnom su umrli članovi bili počašćeni spomenutom pogrebnom svitom, ali i svi drugi koji su to mogli platiti. Nedolazak članova zadruga na sprovode kažnjavalo se globom od 30 filira 1904., a 1920. povišena je na 2 kruna. Zbog toga su se vodile i posebne evidencije u koje su se upisivali nemarni članovi, odnosno njihove uplate, globe, ili dugovi. Tek nakon četiri nedolaska član je bivao isključen iz zadruge te tako ostao bez ikakvih prava i povlastica. Na tu se mjeru moralo odlučiti jer su takvi članovi sve učestalije počeli izostajati sa sprovoda.

Za smrt svakog člana ili njegove supruge zadruga je 1902. davala pripomoć od 20 kruna, a ako je članu umro netko drugi iz kuće, dobio bi 4 kruna. Međutim, takva praksa dovela je do problema isplate jer je 1918. većina članova bila već u poznim godinama pa zadruga ne bi bila u mogućnosti u kratkom roku isplatiti sve pripomoći. Stoga je odlučeno da se krene s isplatom u dva obroka najstarijim članovima, dok još ima dovoljno novca u blagajni. Ukoliko bi član želio da mu zadruga ide na sprovod sinu ili kćeri, platio bi samo polovicu cijene. U tom slučaju dolazili su u obzir oženjeni i neoženjeni sinovi, neudate kćeri te one koje su udane u svojoj kući.

Cijena sprovoda 1902. bila je 10, a do 1915. narasla je do 50 kruna da bi nakon prvoga svjetskog rata vrtoglavo dostigla svotu od 800 kruna. Uvođenjem nove valute iznosila je 100-200 dinara. Cijene su varirale, tako da se 1920. za pogreb radnim danom plaćalo 250 kruna, blagdanom 200, za gospodu je iznosila 300, a za velike bogataše predsjednik je bio ovlašten tražiti svotu i od 500 kruna. Bilo je slučajeva da je zadruga bila i nagrađena, na primjer kad je gosp. Brenner za dobro obavljen i organiziran sprovod svoje supruge Juliene koja je umrla 1922, platio dodatnih 500 kruna. Uz to je s 30 kruna nagradio i zapovjedonošu.

Što se tiče lijesova, ljudi su ih nabavljali od stolara ili ih sami izrađivali, a gospoda su ih, po svemu sudeći, nabavljala u Bjelovaru ili Koprivnici. Tek 1930. počela je s radom obrtna radnja "Pogrebni zavod - izrada lijesova", u vlasništvu Mije Miholeka, tadašnjeg predsjednika Prve obrtničke zadruga.

Kao stolar lijesove je i dotad izrađivao, no sada je s njima isporučivao i ostalu opremu i usluge. Bio je to odar s dekoracijom, zastor od crne čoje s našivenim bijelim križem koji se stavlja na zid ispred lijesa, nekoliko velikih zastora koji su pokrivali ostale zidove te nekoliko pari drvenih svijećnjaka. Prosječna cijena lijesa bila je oko 150 dinara, ovisno o opremi, najskuplji je koštao 350 dinara, a najjeftiniji (dječji) isporučivao je za 70 dinara. Primjerice, 1933. je napravio 61 lijes i obavio 17 prijevoza kolima. Cijene su ovisile o vrsti drva (najskuplje 74, najjeftinije 20 din.) i laka, odnosno boje (crni i bijeli 12 din, obična boja 10 din, bronca 50 din.) i ukrasima (47-55 din.). Samu izradu zaračunavao je 20-26 dinara, već prema veličini lijesa. Malo bolja oprema sačinjavala je: lijes crno obučen, *vilan* bolji, *tentuj* plavožuti, *ropčeci*, *vankuš*, čarape, svijeće 4 kom, križ i anđeli na poklopcu, slova, *fura* (prijevoz kolima), vozar i četiri nosača; ukupno 725 dinara. Spomenutu opremu nabavljao je u trgovinama Roberta Brennera i Tome Oreškovića (manufaktura, tekstil), a svijeće kod medicara Dolenčića. Najskuplje usluge plaćene su 1.000, odnosno 1.700 dinara za sprovod Amalije Barsariček⁹ i veleposjednika Ivana Nöthiga. Iz vrlo oskudnih podataka koji su ostali sačuvani, može još samo navesti da je 1932. ukupan promet pogrebnog zavoda iznosio 20.759 dinara.

Rad zavoda nesmetano se odvijao do početka drugoga svjetskog rata tijekom kojeg je bilo teško normalno poslovati. Bilo je slučajeva da su takve usluge pružane i besplatno jer se u ratnim okolnostima nije smjelo zamjeriti niti jednoj strani. Kakav je bio odnos nove komunističke vlasti prema privatnom poduzetništvu i raznim udruženjima poslije rata, i sami znamo. To su osjetili i pogrebni zavod i obrtničke zadruge. Budući da nova vlast još nije posve profunkcionirala, spomenute institucije su ostavljene da i dalje djeluju, s time da je malo-pomalo ograničavan njihov rad. Vidi se to i po rješenju koje je stiglo u ožujku 1946., a odnosilo se na sva pogrebna društva okruga Bjelovar:

OKRUŽNI NARODNI ODBOR BJELOVAR

Odjel trgovine i opskrbe

Bjelovar, dne 29. III. 1946.

Odjel za cijene

Broj: 10854/46.

Predmet: Cijene za pogrebna društva

Odsjek za cijene, odjela trgovine i opskrbe Okružnog N.O.-a Bjelovar na osnovu predložene kalkulacije, a temeljem Uredbe o ograničenju cijena br. 317-45 donosi slijedeće:

R i j e š e n j e

o najvišim cijenama za pogrebna društva na teritoriju okruga Bjelovar koje mogu ubirati za pojedine sprovode:

1.- Lijes obični šreger lakiran	760.- din.
2.- Križ grobni obični	80.- din.
3.- Plahta	60.- din.
4.- Jastuk	40.- din.
5.- Dekoracija lijesa sa uskim bordurama	100.- din.
6.- Dekoracija sobe	200.- din.
7.- Kola mrtvačka staklena	300.- din.
8.- 4 službenika	200.- din.

9.- Poslovanje oko mrtvaca i sprovoda 150.- din.
1.890.- din.

U koliko naručitelj ne treba koju stavku odbija se ista.

Bolji ljesovi odobravaju se prema pogodbi naručitelja ljesa.

Ovo rješenje dužan je obrtnik u svojoj radnji poslovno istaći na vidno mjesto radi upoznavanja širokih slojeva naroda, a kod narudžbe dužan je obrtnik upoznati naručitelje sa svakom stavkom i pročitati mu cjenik.

Za sve izvanredne slučajeve što se zahtijevaju nešto izvanrednoga utanačit će se prema slobodnoj pogodbi.

Svako nepridržavanje odnosno kršenje ovog rješenja kaznit će se na temelju člana 1 i 4 zakona o suzbijanju nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže.

Ovo rješenje zadobiva pravnu moć danom objave te svaki obrtnik se imade točno istoga pridržavati.

O tome obavijest svim kotarskim i gradskim N.O.-ima osim grada Bjelovara.

Pročelnik:
u.z. Čanadjija Ivan v.r.

/M.P./

Predsjednik
Lalić v.r.

Gjurgjevac, dne 7. svibnja 1946.

KOTARSKI NARODNI ODBOR GJURGJEVAC

Odsjek trgovine i opskrbe

Broj: 5603 / 46.

Predmet: Cijene za pogrebna društva.

MJESNOM NARODNOM ODBORU VIRJE, GJURGJEVAC I PITOMAČA:

Dostavlja se prednje naslovu, odmah izda prednje rješenje tamo nalazećeg se vlasniku pogrebnog društva radi znanja i strogog pridržavanja cijena.

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

Predsjednik:
/Bolto Jendrašić/

Pročelnik:
/Hajduković Jakob/

Na zadnji potez komunističke vlasti nije se trebalo dugo čekati. Bila je to odluka kotarskog Narodnog odbora Đurđevac br. 5629 od 4. svibnja 1946. kojom se rad pogrebnog zavoda jednostavno ukida. Sudbina triju obrtnih zadruga bila je zapečaćena već samim dolaskom komunista na vlast pa je sva imovina: kola, amovi i prekrivači za konje, perjanice i odijela nosača ostala kod Mije Miholeka koji je još koliko toliko predstavljao bivšu zadrugu, odnosno brinuo se o ovo malo njezine ostavštine te nastojao ove običaje i dalje održavati zajedno sa sinom Mijom mlađim. Zbog toga je morao zaključiti ugovor s poljoprivrednom zadrugom koji je nanovo regulirao pružanje pogrebnih usluga:

U G O V O R

Sklopljen s jedne strane između Poljoprivredne zadruge u Gjurgjevcu zastupane po predsjedniku Kambić Jakobu, te s druge strane Miholek Mije mladjeg iz Gjurgjevca, kako slijedi.

1. Mrtvačka kola, koja su se do sada nalazila u pohrani kod Miholek Mije a koja se kao bivše vlasništvo Obrtnih zadruga u Gjurgjevcu kao narodna imovina pripala u vlasništvo Poljoprivredne zadruge u Gjurgjevcu, ostaju i nadalje u pohrani kod Miholek Mije te je isti odgovoran za njih. Podjedno isti imade dati za kola podesnu prostoriju za smještaj, te se ovime obvezuje da će ista čuvati od svakog kvara i štete. Ukoliko bi na kolima nastala kakova šteta prigodom prevoza mrtvacu dužan je Miholek Mijo svaki kvar prijaviti Poljoprivrednoj zadrugi radi popravka.
2. Ja Miholek Mijo podjedno ovdje izjavljujem, da neću nikada od Poljoprivredne zadruge tržiti nikakovu odštetu za čuvanje kola kao i za stanarinu, već to dajem potpuno besplatno, jer ću ja biti kao vozar na kolima prigodom sprovođa, a služba vozara imade mi se posebno platiti i kao što se je to i ranije plaćalo ostalim vozarima.
3. Pošto mrtvačkim kolima pripadaju i hamovi, te cijela oprema za 2 konja kao i pokrivači za konje, 2 perjanice, te i ti predmeti kao sadanje vlasništvo Poljoprivredne zadruge, ostaju i nadalje u pohrani kod Miholek Mije, te se on iste obvezuje čuvati i odgovoran je za iste.
4. Pošto ja Miholek Mijo posjedujem 4 odijela za nosače mrtvacu, koja odijela su moje privatno vlasništvo, te sam voljan ta odijela odstupati odnosno prodati Poljoprivrednoj zadrugi uz naplatu. Vrijednost tih odijela procijenit će vještaci. Uz odijela također imadem i dvije nove perjanice za konje, a koje su takodjer moje vlasništvo, te sam takodjer voljan i te perjanice otpustiti u korist zadruge uz naplatu odštete.
5. Ugovor je pročitán i protumačen, te ga obje ugovarajuće stranke u znak prihvata potpisuju.

U Gjurgjevcu, dne 14. listopada 1949.

Od strane zadruge;

M. P

Ugovarajuća stranaka;

svjedoci

Jakob Kambić

Miholek Mijo

Miholek Mijo ml.

Domišljanović Mijo

ZAKLJUČAK

U ovom tekstu riječ je o pogrebnim običajima u Đurđevcu u vremenskom razdoblju od druge polovice 17. stoljeća pa sve do početka drugoga svjetskog rata. Oni obuhvaćaju običaje od predviđanja nečije smrti, pripreme za smrt, radnji oko pisanja oporuke, same smrti, opremanja pokojnika pa do pogrebne povorke i ukopa. Opisan je pogreb običnog, siromašnog čovjeka kao i onog imućnijeg o kojem su brinule obrtničke zadruge koje su obavljale svečane sprovode mrtvačkim kolima. Spomenuta su i mjesna groblja te pogrebno društvo koje je djelovalo u vremenu između dva svjetska rata.

Bilješke:

1. To je ime mjesnog groblja. O njemu nešto više u daljnjem tekstu.
2. Ovo je autentična đurđevačka izreka koja je nastala prema istinitom događaju. Riječ je o pokojnoj Marici Batak, rod. Strelipeta (3. srpnja 1879.) iz Čepelovca, udanoj u Đurđevac 8. siječnja 1894. za Batak Đuru. Ona je godinama poboljšivala svaki čas očekujući smrt da bi na kraju umrla u poznim godinama normalnom smrću.
3. Ovi uzroci smrtnosti odnose se na stanovništvo susjednog Virja u razdoblju od početka 19. stoljeća pa do 1877. Budući da autor nije mogao obraditi smrtnost stanovništva zbog nedostatka i nepostojanja matičnih knjiga iz tog razdoblja, to nije razlog da se ovi podaci ne mogu približno odnositi i na Đurđevac jer su slični vrijedili i za cijelu đurđevačku pukovniju. Stjepan Krivošić, *Virje - iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente*, Podravski zbornik 86, Koprivnica 1986.
4. Ovakve zakonske odredbe vrijedile su nakon razvojačenja (1871.), a bile su identične s onima za vrijeme Vojne granice
5. Ovakav ili sličan tekst mijenjao se, već prema okolnostima, odnosno kakvoj je obitelji pokojnik pripadao. Pjevač je sam mijenjao tekst i prilagođavao se prilikama tako da je bila zastupljena štokavska i kajkavska inačica pa i ona s elementima oba ta narječja.
6. Istovremeno s razvojem naselja oko župne crkve razvijala su se i naselja Brvci. Oba su bila izdvojena od crkve zbog konfiguracije terena. Kuće su se gradile isključivo na povišenim pješćanim mjestima jer je okolo bilo močvarno tlo potopljeno vodom. Stoga su ta dva naselja imala zasebno groblje.
7. Konaki su ratarske naseobine, nastala za vrijeme Vojne granice iz stočarskih stanova, u šumama sjeverno od Đurđevca. Vlasnici stoke dobili su pravo krčenja pojedinih parcela i privođenja ratarskoj proizvodnji. Tu su prvo počeli graditi staje, a kasnije i kuće. Takve naseobine s vremenom se zguščuju, a naročito nakon dijeljenja obiteljskih zadruga. Tako su nastala pojedina naselja: Bakovci, Grkine, Ladna Voda, Krajnica, Lepa Greda, Lukin Mekiš, Pavlanci, Rakite, Severovci i Trepče. Iz tih zaselaka ljude su oduvijek pokapali u Đurđevcu jer to i jesu bili Đurđevčani koji su se svojevremeno tamo odselili. Konaki su administrativno pripadali pod đurđevačku općinu, kao i njenu župu, sve do 1926. Tada su sva naselja osim Severovaca, Grkina i Hladne Vode pripala općini Jelačićevo (danas Ferdinandovac). Pojedine obitelji iz tih konaka i danas imaju svoje grobove na đurđevačkom groblju. Marko Vidaković, *Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca*, doktorska disertacija, Zagreb 1939.
8. Amalija Basariček (1848.-1933.), majka Đure Basaričeka (1884.-1928.), pravnik, političara i humanitarca, te godine zatekla se u Đurđevcu u kući prof. Viktora Pogačnika koji je oženio njezinu kćer Anku. Tu je umrla i pokopana na mjesnom groblju. Mira Kolar-Dimitrijević, *Prilog poznavanju života i rada radičevca i humanitarca dra Đure Basaričeka*, Podravski zbornik 1997, Koprivnica 1997.

Literatura:

1. Alexander Buczynski, *gradovi Vojne krajine*, sv. 1 i 2, Zagreb, 1998.
2. Anka i Milan Poljak, *Gjurgjevac*, Glasnik Hrvatskoga naravoslovnoga društva, 1-3, Zagreb, 1900.
3. *Blagajnički dnevnik Druge obrtne zadruge (1859.-1890.)*, Državni arhiv Bjelovar.
4. Blaž Magjer, *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb, 1937.
5. Đuka Tomerlin Picok, *Življeње v (naj)starešem Gjurgjevcu, Đurđevac*, 1989.
6. *Evidencija članskog doprinosa, Zanatsko-komunalna komora, povjereništvo Đurđevac*, Državni arhiv Bjelovar.
7. *Kazivači: Marija Markovica rođ. Grganja (1923.)*, Ivan Miholek (1937.), Đuka Tomerlin Picok (1926.)
8. *Knjiga s popisom izrađenih lijesova i brojem pokopanih*, Pogrebni zavod-izrada lijesova, vlasnik Mijo Miholek st; obiteljsko vlasništvo.
9. Marko Vidaković, *Analiza strukture i predlog za regulaciju podravskog Đurđevca*, doktorska disertacija, Zagreb, 1939.
10. *Opći spisi Druge obrtne zadruge (1861.-1884.)*, Državni arhiv Bjelovar.
11. Paška Cvekan, *Đurđevac - kakav nije poznat*, Đurđevac, 1991.
12. *Registar za društvene tvrtke 1876.-1941.*, Državni arhiv u Bjelovaru.
13. *Registar za inokosne tvrtke 1876.-1942.*, Državni arhiv u Bjelovaru.
14. Rudolf Horvat, *Povijest Đurđevca*, Zagreb, 1940.
15. *Spomenica Niže pučke škole u Đurđevcu za šk. god. 1888./89. i 1889./90.*
16. Stjepan Krivošić, *Virje - iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente*, Podravski zbornik 86, Koprivnica, 1986.
17. Stjepan Ortner, *Pučki pravni savjetnik*, Zagreb, 1911.
18. *Uplatni blagajnički dnevnik Prve obrtničke zadruge u Đurđevcu (1902.-1944.)*, Državni arhiv Bjelovar.
19. *Zapisnička knjiga Prve obrtničke zadruge u Đurđevcu (1902.-1944.)*, Državni arhiv Bjelovar.